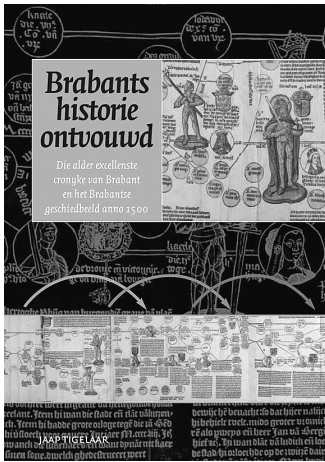

BOEKBEOORDELINGEN

De Brabantse geschiedenis aan de hand van heiligen, vorsten en hertogen

Jaap Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd. Die alder excellenste cronyke van Brabant en het Brabantse geschiedbeeld anno 1500*. Hilversum: Verloren, 2006. (Middel-eeuwse Studies en Bronnen, 98). 232 p., ills., vouwblad, cd-rom. ISBN 90-6550-938-0. Prijs: € 29,00.

Brabants historie ontvouwd is een echt hebbeding. Het is niet zomaar een boek, maar een totaalpakket: er zit een vouwblad bij en ook nog een cd-rom. Dat vouwblad bevat een verkleinde reproductie van het uitvouwblad dat deel uitmaakte van de incunabel uit 1498 met *Die alder excellenste cronyke van Brabant*. Het bevat een schematische voorstelling van de Brabantse geschiedenis met verklarende en geschiedkundige tekst en het vormt het uitgangspunt van Jaap Tigelaars proefschrift over de eerste gedrukte Brabantse kroniek.

In zes hoofdstukken biedt Tigelaar een uitstekende inleiding op de kroniek, waarvan een transcriptie wordt aangeboden op de bijgevoegde cd-rom. In het eerste hoofdstuk situeert hij *Die alder excellenste cronyke van Brabant*. Dit omvangrijke werk in proza maakt deel uit van het

fonds van de Antwerpse drukker Roland van den Dorpe en is een van de rijkst geïllustreerde incunabelen uit de Lage Landen. Het boek bestaat uit twee delen met samen 103 kapitels. Het eerste deel bevat hoofdzakelijk biografieën van Brabantse heiligen en religieuzen, terwijl in het tweede deel de geschiedenis van Brabant vanaf de schepping tot 1496 wordt beschreven. Het werk werd nog drie keer herdrukt en geactualiseerd en was in het begin van de zestiende eeuw bepalend voor het Brabantse geschiedbeeld. Zes van de ruim dertig bewaarde exemplaren bevatten nog steeds het uitvouwblad, met een op het eerste gezicht nogal verwarrende combinatie van lijnen, cirkels, medaillons, staande figuren, wapenschilden, jaartallen en begeleidende tekst. Het geheel biedt een stamboom van de Brabantse hertogen en een genealogie van de Franse koningen en vermeldt verder heel wat contemporaine heiligen.

In het tweede hoofdstuk verantwoordt Tigelaar zijn keuze voor het uitvouwblad als uitgangspunt voor zijn studie en gaat hij dieper in op de manier waarop het blad en de kroniekttekst zich tot elkaar verhouden. Het schema bezit als zodanig weliswaar een zelfstandige status, maar uiteraard is er een verband met de kroniek. Zo bevat het blad informatie die ook in de kroniekttekst voorkomt en wordt er op verschillende plaatsen in de tekst naar het overzicht verwezen. Omdat het ook infor-

matie biedt die niet in de tekst staat, formuleert Tigelaar de hypothese dat het gebaseerd zou zijn op twee oudere schema's, waaruit ook stukken tekst zouden zijn overgenomen. Hetzelfde hoofdstuk bevat daarnaast informatie over de structuur van de kroniek: hoewel de samensteller of *compositoer* van de kroniek zich voor zijn werk onder meer baseerde op de *Brabantsche yeesten* van Jan van Boendale, waarin de Brabantse geschiedenis in vijf delen wordt gepresenteerd, opteerde hij zelf voor een tweedeling. Het geschiedkundige overzicht met genealogisch schema van het uitvouwblad wordt bovendien in een bredere context geplaatst door het met enkele vergelijkbare schema's te confronteren.

In de drie hoofdstukken daarna komen de drie grote lijnen uit het uitvouwblad aan bod, tevens de drie belangrijkste thema's van de kroniek: de heiligen, de genealogie van de Franse koningen en de stamboom van de Brabantse hertogen. De groep heiligen vormt op het eerste gezicht een vreemde toevoeging aan de stambomen op het uitvouwblad. Veel van de vermelde heiligen zijn ofwel verbonden met de Brabantse dynastie of het Franse koningshuis, ofwel met het grondgebied, maar daarnaast zijn er nog 42 die tot geen van deze twee categorieën behoren. Deze laatste zijn mogelijk overgenomen uit de veronderstelde bronnen van de genealogie of uit de kroniekttekst en ze vormen, samen met vermeldingen van allerlei gebeurtenissen die buiten Brabant plaatsvonden, een bredere context voor het Brabantse geschiedverhaal, dat hiermee aansluiting zoekt bij de wereldgeschiedenis. De Brabantse heiligen illustreren de eerste van de negen eigenschappen die de *compositoer* aan Brabant toekent: *beata*. Hun vermelding op het uitvouwblad staat in relatie tot het eerste deel van de kroniek, dat hoofdzakelijk uit heiligenlevens bestaat, en ze benadrukken zowel de heiligheid van de dynastie als die van het 'land'. Daarmee sluit de *compositoer* aan bij een tendens uit de Windesheimse kring, zoals blijkt uit zijn (vermoedelijke) bronnen *Tractatus de laude terrae Brabanciae* (bijlage 3 bevat een nadere bespreking van deze weinig bekende tekst) en Johannes Gielemans' *Hagiologium Brabantinorum*.

Ook het voorkomen van de stamboom van de Franse koningen op het uitvouwblad wekt aanvankelijk verbazing. Er zijn echter verschillende soorten verbanden, waaronder familiebanden, tussen dit geslacht en dat van de Brabantse hertogen. Bovendien suggereert de parallelle op het blad dat beide geslachten gelijkwaardig zijn. Vooral het laatste deel van de Franse stamboom, vanaf Hugo Capet tot en met Karel VIII, roept in het licht van de Brabantse geschiedschrijving bevreemding op, temeer omdat het geen pendant heeft in de kroniekttekst. De *compositoer* blijkt een bijzondere visie op Hugo Capet te hebben: doorgaans werd die in de Brabantse historiografie negatief voorgesteld omdat hij degene was die de Brabantse hertogen van de kroon had beroofd, maar de *compositoer* nuanceert deze zienswijze op verschillende manieren, waardoor hij Hugo Capet en vooral zijn nageslacht in een positiever daglicht stelt en in elk geval duidelijk maakt dat de gang van zaken Gods wil was. Tigelaar noemt, naast enkele bronnen waaruit de *compositoer* zijn betoog kon samenstellen, nog een aantal andere argumenten voor de verrassende rehabilitatie van de Capetingers, zoals de dynastieke legitimatie van de Bourgondiërs, een mogelijke stellingname tegen de anti-Franse politiek van Maximiliaan van Oostenrijk (al is Tigelaar hier zeer terughoudend) en vooral de uitmuntende reputatie van Lodewijk de Heilige. Tigelaar betoogt dat het sacrale koningschap van bijzonder belang was voor de *compositoer*, die graag wilde benadrukken hoe sterk de banden van de Brabantse hertogen met de geheiligde dynas-

tie van de Franse koningen waren. Hij laat hun koningschap afstralen op de heretogen, de streek en de bewoners ervan.

In het hoofdstuk over de Brabantse stamboom gaat Tigelaar vooral in op het vroegste deel, dat de eerbiedwaardige ouderdom van het geslacht in de verf zet. De *compositoer* laat de Brabantse geschiedenis op het uitvouwblad niet beginnen bij Karleman, zoals gebruikelijk is in de contemporaine historiografie, maar bij de stamvader Ansises, die eerst wordt opgevolgd door drie Brabons en pas daarna door Karleman. Hij koos voor deze figuur, en niet voor alternatieven als Noach of Karleman, omdat Ansises de eerste christelijke vorst van Brabant was; de heidense voorouders komen zo niet voor op de stamboom, al worden ze wel in de kroniekttekst besproken. Tigelaar gaat vervolgens in op het zwaanriddersverhaal rond koning Brabon, een voorouder van Ansises, en op de ambivalente houding van de *compositoer* ten opzichte van het waarheidsgehalte van deze geschiedenis. Tigelaar noemt in een intrigerende reconstructie enkele bronnen voor het verhaal, waaronder de roman *Godevaert metten Baerde* en zijn genealogisch voorwerk, dat als uitbreiding van de *Brabantsche yesten* fungeerde, waardoor het zwaanriddersverhaal ironisch genoeg met Jan van Boendale, die er een afkeer van had, werd verbonden en op die manier werd gelegitimeerd.

Het laatste hoofdstuk gaat over de *compositoer* van de kroniek. Hoewel zijn werk aansluit bij de bestaande Brabantse geschiedschrijving en conservatief genoemd kan worden, heeft hij toch eigen accenten aangebracht: de uitbreiding van de geschiedenis met heiligenlevens, sympathie voor de Franse monarchie en het sacrale karakter ervan, en een eigen visie op de Brabantse voorgeschiedenis. Tigelaar vat deze aspecten onder de noemer: aandacht voor 'de plaats die Brabant inneemt in de heilsgeschiedenis' (p. 153). In hetzelfde hoofdstuk schetst hij op basis van hoofdzakelijk tekstuele gegevens een profiel van de anonieme samensteller van de kroniek. De *compositoer* was een Brabander, vermoedelijk een kloosterling (misschien de kartuizer Johannes Vekenstijl van Leuven), die in of nabij Antwerpen schreef.

Brabants historie ontvouwd is een bijzonder toegankelijk, overzichtelijk en leesbaar boek. Het biedt een goede kennismaking met de nog weinig bestudeerde kroniek en schetst op een heldere manier het geschiedbeeld van de *compositoer*, in relatie tot de Brabantse historiografische traditie. Tigelaar laat heel goed zien waar dat beeld afwijkt van de contemporaine traditie en biedt daarmee inzicht in een aantal zeer interessante aspecten van deze kroniek. Het boek is bovendien mooi en zinvol geïllustreerd. Een enkele keer roept een afbeelding vragen op, zoals op p. 16, waar een foto staat van het colofon, terwijl dat op de voorgaande pagina kennelijk naar een andere versie (en niet alleen naar een ander exemplaar) is getranscribeerd. Het betoog is goed opgebouwd, waarbij in elk hoofdstuk vragen worden gesteld, en in elke paragraaf deelvragen, die vervolgens worden beantwoord. De informatie wordt mondjesmaat gegeven – uitstekend om de lezer bij de les te houden, maar minder geschikt voor een ongeduldige lezer. *Brabants historie ontvouwd* maakt Tigelaars ambitie volledig waar: het is een boeiende aanzet tot verder onderzoek van *Die alder excellentste cronyke van Brabant*. Het uitvouwblad bleek daarbij een prima gids.

Cursus Middelnederlands

Marijke Mooijaart & Marijke van der Wal, *Nederlands van Middeleeuwen tot Gouden Eeuw. Cursus Middelnederlands en Voegnieuwnederlands*. Nijmegen: Van-tilt, 2008. 224 p., ills. ISBN 978-94-6004-008-5. Prijs: € 19,95.

Toen ik studeerde gebruikte Cor van Bree in het eerste jaar voor onze colleges Middelnederlands de *Middelnederlandse bloemlezing* van A.C. Bouman. Op dat moment was het al een tamelijk oud boek, uit 1934, maar het werd eindeloos herdrukt. Boumans boek geeft eerst wat summier grammaticale informatie, en vervolgens een reeks tekstfragmenten. Die vertaalden we in de colleges. Gezien de strepen in mijn exemplaar zal ik dat grammaticale gedeelte wel eens bekeken hebben, maar er is me weinig van bijgebleven. In het tweede studiejaar werden we in staat geacht om steviger kost te verteren: teksten uit de bloemlezing van Verwijs, herzien door C.C. de Bruin. Dat was, achteraf bezien, niet zo'n goede bloemlezing, maar om het Middelnederlands onder de knie te krijgen kan dat geen kwaad.

Boumans reeks tekstfragmenten daarentegen vind ik nog steeds superieur. Niet omdat ze zo representatief zijn, ofschoon ze dat wel redelijk zijn, maar om didactische redenen. De perfecte teksten om mee te beginnen, de ideale opklimmende lijn. Het grammaticale gedeelte van Bouman, als ik het nu bekijk, vind ik onthutsend chaotisch en oppervlakkig. Toen ik tien jaar later zelf colleges Middelnederlands ging geven, heb ik Boumans bundel gebruikt, die toen nog steeds met ijzeren regelmaat herdrukt werd. Voor de grammaticale kant van de zaak had ik een eigen syllabus gemaakt.

Maar Bouman had niet het eeuwige leven. Op een kwaad moment besloot de uitgever op te houden met herdrukken. Andere bloemlezingen en cursussen verschenen, zoals die van C. van de Ketterij (1973) en van Maaïke Hogenhout-Mulder (1983). Ik heb hun keuze van tekstfragmenten, hoewel origineel, altijd didactisch zwakker gevonden dan die van Bouman. En een ernstiger bezwaar vond ik hun nogal eigenzinnige grammaticale afdeling. Het zestiende- en zeventiende-eeuwse Nederlands heb ik zelf uit het standaardwerk van Weijnen geleerd (waarvan het grammaticale gedeelte evenmin uitblonk door helderheid of overzichtelijkheid). Nadien hebben de bundels van Koelmans en van Sassen gefunctioneerd, en van De Korne en Rinkel (1987), de laatste weer met een uitgebreid grammaticaal overzicht.

Ik geloof dat geen van deze boeken op dit moment nog te koop is. Daarom is het goed nieuws dat Marijke Mooijaart en Marijke van der Wal met een helemaal nieuwe cursus Middelnederlands en Voegnieuwnederlands zijn gekomen. Dat de auteurs allebei perfect gekwalificeerd zijn om zo'n studieboek te schrijven hoeft ik de vakgenoten niet uit te leggen en de beginnening is er toch niet in geïnteresseerd.

Het boek is opgebouwd uit twee gedeelten: 'Grammatica' en 'Oefenteksten'. Zowel het grammaticale gedeelte als de keuze van de teksten bestrijkt het (overwegend

vroege) Middelnederlands en het zestiende- en zeventiende-eeuwse Nederlands. Ongeveer honderd bladzijden grammaticale informatie, en bijna evenveel primaire tekst: 40 fragmenten in totaal. Bij het grammaticale gedeelte staan allerlei 'opdrachten', en de teksten zijn allemaal voorzien van een reeks 'vragen'. Plus nog een ruim aanbod van kadertekstjes waarin wetenswaardigheden en interessante details aangeboden worden.

Volgens de auteurs is dit boek zowel bruikbaar in colleges als voor zelfstudie, en ik denk dat ze daarin gelijk hebben. Persoonlijk ben ik niet dol op 'opdrachten' en 'vragen', die me ook al stoorden in de boeken van Van de Ketterij, Hogenhout-Mulder en De Korne & Rinkel, maar het helpt misschien wel bij de zelfstudie. Ik heb ze niet allemaal gecontroleerd, maar wat ik gezien heb, leek me goed.

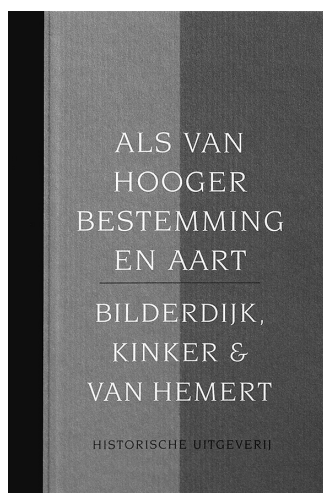
De keuze van de tekstfragmenten is gevarieerd, van *Ferguut*, Maerlant, Stoke en ambtelijke tekst uit het *Corpus Gyseling* tot en met Passchier de Fyne, Bontekoe, Van Mander en Hooft.

Kortom: een uitstekend studieboek, zeer verantwoord, en beslist aantrekkelijk. Het is goed dat er weer een eigentijdse Bouman (respectievelijk Van de Ketterij, Hogenhout-Mulder, enzovoort) is. En het is verheugend dat daar kennelijk vraag naar is.

JOOP VAN DER HORST
K.U.Leuven

Het verhevene in de polder

- C. Madelein & J. Pieters (ed.), *Bilderdiijk, Kinker & Van Hemert. Als van hooger bestemming en aart*. Met een nawoord van Piet Gerbrandy. Groningen: Historische Uitgeverij, 2008. 215 p. ISBN 978-90-6554-443-8. Prijs: € 24,95.

Is er wel plaats voor het verhevene of sublieme in Nederland, die vlakke moerasdelta met zijn strak geordende tulpenvelden? Achttiende-eeuwse denkers als Kant betwijfelden dit, maar Madelein en Pieters presenteren enkele teksten waaruit blijkt dat het tijdperk van de grote discussies over het sublieme ook de nuchtere Hollanders niet geheel onberoerd liet. Hun fraai uitgegeven bundel is een tekstuitgave van achtereenvolgens de *Redevoering over het verhevene* van Paulus van Hemert uit 1804, de lezing *Iets over het schoone* van Johannes Kinker uit 1823 en tenslotte Willem Bilderdijs opmerkingen over het verhevene, geïsoleerd uit diens *Gedachten over het verhevene en naïve* (1821). Het geheel is voorzien van een bijzonder informatieve en (voorzover bij dit onderwerp mogelijk) heldere inleiding over de geschiedenis van het sublieme en de plaats van de hier gepresenteerde teksten. Een tekstverantwoording en

een verklarend persoonsnamenregister sluiten de bundel af. Bovendien is er ook nog

een essay van de hedendaagse dichter Piet Gerbrandy in opgenomen, onder de titel 'Daar geniet men leed en weelde. Nabetrachtingen bij het verhevene of sublieme'. Hierover verderop meer.

In hun voorwoord wijzen de auteurs erop dat het Nederlandse onderzoek naar achttiende-eeuwse kunst- en literatuuropvattingen tot dusverre weinig tot geen aandacht aan het verhevene heeft besteed. Zij formuleren deze constatering mede als een verwijt aan auteurs als Jan Oosterholt en ondergetekende. Dit verwijt is volkomen terecht in zoverre ze, alleen al met deze bundel, aantonen dat er in de periode 1770-1830 in Nederland wel degelijk aandacht voor dit concept was, en dat er interessante en lezenswaardige teksten over geschreven zijn. Aan de andere kant is dit verwijt ook weer niet geheel terecht. De auteurs verstrekken namelijk geen gegevens ter onderbouwing van hun stelling dat het begrip een 'cruciale rol [speelt] in de complexe ontwikkeling die het literaire denken in Nederland in die tijd doormaakt van een classicistische naar een romantische poëtica'. De teksten van Kinker en Bilderdijk verschenen opvallend laat en bij alle drie de bijdragen is het sterk de vraag of ze in hun eigen tijd in brede kring gereciperd en gewaardeerd werden. Weliswaar zijn Van Hemert, Kinker en Bilderdijk *voor ons* tegenwoordig de grootste geesten van hun tijd, maar Van Hemert werd in zijn tijd algemeen gezien als een hinderlijke randfiguur, Kinker als een door Duitse invloeden dolgedraaide gewichtigdoener, en Bilderdijk als iemand die een buitengewoon getalenteerd dichter was, maar die als denker volstrekt niet serieus moest worden genomen.

Maar dit alles terzijde. Vanuit een hedendaags perspectief zijn deze teksten inderdaad boeiend en interessant, als levendige getuigenissen van de aandacht die in Nederland tijdens de decennia rond 1800 bestond voor de internationale theorievorming op het gebied van de esthetica. De 'nabetrachtingen' van Gerbrandy over de ervaring van het sublieme, met nadruk op de ideeën van Lyotard, vormen in het geheel van deze bundel toch wel een vreemde eend in de bijt. Sprankelend en zeer lezenswaardig is dit essay zeker, maar het wekte bij mij enige *delightful horror* om het in deze editie van teksten uit de periode rond 1800 te zien staan.

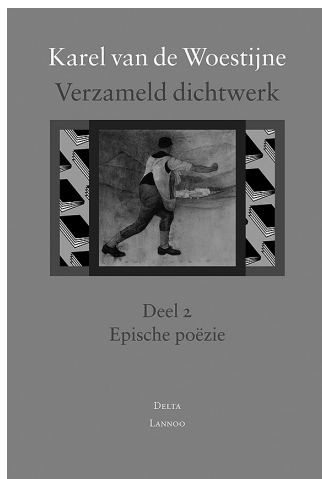
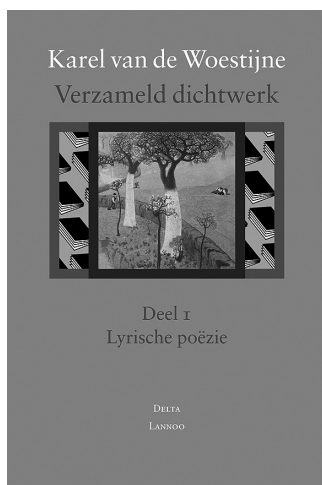
G.J. JOHANNES
Universiteit Utrecht

Een jaar herdenken. De revival van de Van de Woestijne-studie

Anne Marie Musschoot, m.m.v. Kristoffel Demoen, Leo Jansen en Yves T'Sjoen (ed.), *Karel van de Woestijne. Verzameld dichtwerk*. Tiel: Lannoo, 2007. (Delta). 2 vol. 762 + 529 p. ISBN 978-90-209-6760-9. Prijs: € 49,95.

Anne Marie Musschoot, Hans Vandevoorde en Hans Groenewegen (ed.), *Al ben ik duister, 'k zet me glanzend uit. Over Karel van de Woestijne*. Groningen: Historische Uitgeverij, 2007. (Poëzie & Poëtica, 10). 320 p., ill. ISBN 978-90-6554-1024. Prijs: € 29,95.

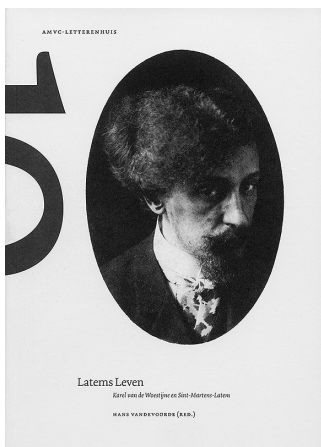
Hans Vandevoorde (ed.), *Latems Leven. Karel van de Woestijne en Sint-Martens-Latem*. Antwerpen, AMVC-Letterenhuis, 2007. (AMVC-Publicaties, 10). 275 p., ill. ISBN 978-90-76785-10-3. Prijs: € 15,00.

In 2007 was het precies 78 jaar geleden dat Karel van de Woestijne stierf. Weinig symboliek, en dus normaal gesproken ook weinig reden tot vieren – ware het niet dat er in dat jaar maar liefst drie boeken over Karel van de Woestijne verschenen bij drie verschillende uitgeverijen: het tweedelige *Verzameld dichtwerk* en twee bundels, een over de Latemse tijd van de dichter, en een over een bredere periode. Kwantitatief gesproken leeft Van de Woestijne meer dan ooit: nooit eerder verschenen zoveel boekpublicaties in één jaar. Als de handelseditie van Hans Vandevordes indrukwekkende proefschrift *De Spiegel van Achilles. Karel van de Woestijne en de allegorie* (2006) wat later was gekomen, dan waren het er trouwens vier geweest.

Dat er een *Verzameld dichtwerk* van Van de Woestijne verschijnt, is enigszins bijzonder te noemen. Al sinds 1950 is het acht delen tellende *Verzameld werk* beschikbaar (uitgeverij Manteau; de delen met de poëzie werden heruitgegeven in 1978), en het is niet zo moeilijk om het antiquarisch te vinden, net zomin als de *Verzamelde gedichten* uit 1953 of een herdruk daarvan. Van één van Van de Woestijnes werken, *Wiekslag om de kim*, verzorgde Leo Jansen in 1996 een historisch-kritische uitgave in de serie *Monumenta Literaria Neerlandica*. De twee boekdelen van het nu verschenen *Verzameld dichtwerk* beantwoorden prima aan de dubbele doelstelling van de Delta-reeks: een 'literair geïnteresseerd publiek' bereiken met 'leesedities, die echter de wetenschappelijke toets der kritiek moesten kunnen doorstaan'. Zo vindt men achterin deel II de nodige annotaties bij de gedichten en een uitgebreide lijst met

woordverklaringen, die beide geen overbodige luxe zullen zijn voor heel wat moderne lezers. Tevens is er een grondig maar toegankelijk overzicht waarin onder meer de ontwikkelingen in het oeuvre van de dichter en de beeldvorming in de literaire kritiek worden besproken. De door de editoren gemaakte keuzes, ten slotte, worden netjes verantwoord: de boeken stellen telkens de laatste, tijdens het leven van de dichter verschenen en geautoriseerde versies van de gedichten ter beschikking, aangevuld met niet gebundeld en nagelaten werk. Voor die laatste categorieën handhaafde men de tekstkeuze van P. Minderaa in het eerste deel van het *Verzameld werk*, zij het dan wel aangevuld met vijftien nooit eerder herdrukte gedichten, wat deze uitgave echter nog altijd niet tot een *Volledig werk* maakt. Tevens werd de door Minderaa voorgestelde volgorde van de gedichten hier en daar gewijzigd omdat recenter onderzoek een nauwkeuriger datering heeft mogelijk gemaakt, en daarnaast hebben de editeurs

nogal wat onnauwkeurigheden in Minderaas editie weggewerkt. De illustraties bij *Substrata* werden eveneens opgenomen.

Al ben ik duister, 'k zet me glanzend uit. Over Karel van de Woestijne profileert zich op de achterflap niet alleen als 'de actuele gids bij uitnemendheid in het bijzondere universum van een groot dichter', maar daarnaast ook expliciet als 'een onontbeerlijke leeswijzer' bij het *Verzameld dichtwerk*. Daarmee is meteen ook een van de intenties van deze bundel duidelijk gemaakt; de samenstellers willen hun steentje bijdragen aan een recente evolutie die zij menen vast te stellen: de belangstelling voor Van de Woestijne, in de loop der jaren 'voor velen slechts een "lege naam"' (p. 10) geworden, weer aanwakkeren door zijn werk – zijn dichtwerk maar ook zijn proza – weer toegankelijk te maken.

Het is een in menig opzicht intrigerende verzameling teksten geworden – niet het minst wegens de bonte verscheidenheid aan auteurs: deze bundel bevat werk van academici uit verschillende disciplines, maar tevens van essayisten, romanschrijvers en dichters. Het is daarbij trouwens opvallend hoeveel van de medewerkers dit onderscheid op de helling zetten in het 'Over de auteurs'; vooral het predicaat 'dichter' blijkt bijzonder in trek, want maar liefst zes van de twaalf medewerkers nemen het op in hun bio-bibliografische voortstelling. Moet men bij voorkeur een dichter zijn om over de dichter der dichters te kunnen schrijven? Wat er ook van zij, de bontheid van dit gezelschap toont wel aan hoe breed

de interesse voor Karel van de Woestijne gedragen wordt.

De omschrijving uit het 'Vooraf' van wat alle essays gemeen hebben – 'het werk en de persoon van Karel van de Woestijne op betrokken wijze weer dichterbij brengen' (p. 11) – geeft goed weer wat de lezer mag verwachten: wetenschappelijke, doorwrochte passages en intense persoonlijke ontboezemingen wisselen elkaar af. Het boek opent met een voorbeeld van die laatste, met een brief van niemand minder dan Christine D'haen aan Karel van de Woestijne, waarin zij zichzelf eerbiedig 'uw nakomer, uw steeds meer door u beloonde lezer' (p. 9) noemt. In het eerste eigenlijke essay plaatst Wessel Krul *Laethemse brieven over de lente* in de context van het genre van de pastorale en argumenteert hij dat dit beroemde werk net zoals de antieke voorgangers 'twee verhalen tegelijk' (p. 25) vertelt: een over het leven op het platteland, maar tegelijkertijd de liefdesgeschiedenis van de dichter met zijn toekomstige vrouw. Kruls analyse levert boeiende resultaten op, maar gaat een enkele keer toch wat kort door de bocht, bijvoorbeeld wanneer gesuggereerd wordt dat er

in Gent geen appels, hazelnoten of kastanjabomen voorhanden zouden zijn om het arsenaal metaforen van de dichter te spijzen (p. 23), of dat Van de Woestijnes ideeën over ‘eene bi-seksuele vriendschap’ (p. 27) rechtstreeks zouden teruggaan op Plato – en bijvoorbeeld niet via de tussenhalte van een (op dat ogenblik gedemodeerd rakend) mannenbeeld, waarbinnen de intense vriendschap tussen mannen gecultiveerd werd. Er wordt al evenmin aandacht besteed aan de ‘inheemse’ pastorale traditie – te denken valt dan onder meer aan Consciences *Rikke-tikke-tak* of Pol de Monts *Op mijn dorpen* – die mogelijk een belangrijke mediator was tussen de antieke sjablonen en Van de Woestijnes tekst. De slotpagina’s van Kruls essay speculeren, soms met een licht moraliserende noot (p. 31), over de complexe psychologie van de dichter en doen zo inderdaad wat het ‘Vooraf’ aankondigde: de persoon achter het werk op een betrokken wijze weer dichterbij brengen.

Dirk de Geest begint zijn voetnootloze analyse van ‘Wijding aan mijn vader’ zeer persoonlijk met een jeugdherinnering en met de bekentenis dat hij nog altijd de gepassioneerde lezer is die hij als jongen al was. Dat zet hem ertoe aan om voor deze gelegenheid te proberen de magie van dit gedicht via een *close reading* te vatten. Zijn geraffineerde interpretatie, met veel aandacht voor metrum, retoriek en grammatica maar bijvoorbeeld ook voor de psychoanalytische en de poëtische kant van de zaak, slaagt erin om bijzonder veel elementen uit de tekst betekenisvol te maken, tot klanken en hoofdlettertekens toe. De Geests humoristische inzet – de functionaliteit van de bezonde baard aantonen, en daarmee bewijzen dat die niet ‘de enige zwakke plek’ (p. 41) is in dit gedicht – en zijn fascinatie voor de manier waarop ‘allerlei oegenschijnlijk disparate associaties’ toch ‘een soort van totaalbeeld’ tot stand brengen (p. 45), of daar soms nog nauwelijks in slagen (p. 50), laten dat goed zien. Dat maakt zijn essay er echter niet minder levendig of meeslepend om en het zet de lezer aan zelf nog verder na te denken, zoals bijvoorbeeld over de vraag of de hoofdletters in ‘Gij’ en ‘Vader’, al dan niet in combinatie met de zich voor de ‘mij’ als het ware offerende gebaarde figuur, niet ook christelijk-religieus (en dus niet alleen mythisch, zoals De Geest zelf voorstelt) kunnen worden geduid...

Jurgen Pieters laat zien hoe een van Van de Woestijnes ‘Verzen eener ziekte’ door onderzoekers als Westerlinck en Minderaa binnen de context van een romantische poëtica werd gelezen, met de daarbijbehorende belangstelling voor “den menschedichter”, wiens stem uit het gedicht spreekt’ (p. 69). Ook al kan Van de Woestijnes symbolisme ongetwijfeld ‘een uitvloeisel’ (p. 70) van die kunstopvatting worden genoemd, aldus Pieters, dat belet niet dat zijn gedicht in navolging van Paul De Mans lectuur van Wordsworth ook op een andere manier kan worden gelezen: in het licht van de topos van de conversatie met de doden en door na te gaan met welke retorische middelen die bij Van de Woestijne wordt opgeroepen. Zo wordt dit gedicht niet langer de ‘mededeling van een afgeronde boodschap’ (p. 80) door de dichter, maar wel een ‘onderdeel van een open gesprek dat zich afspeelt in een gemeenschap van levenden en doden, waartoe de dichter en zijn lezers behoren, samen met al degenen die hen in het creatieve proces zijn voorgegaan’ (p. 80) en waaraan de lezer actief kan deelnemen. Pieters’ voorstel om Van de Woestijne te lezen ‘tegen de pretenties in die de romantische verbeelding bij traditionele critici schraagden’ (p. 78) is intrigerend en het zou beslist interessant zijn om ook andere gedichten in dit licht te bekijken. Toch heb ik ook een aantal bedenkingen: de overgang van de analyse van het gesprek met de doden als thema (p. 78-80) naar de toepassing ervan op de communicatiesituatie met de lezer (p. 80-81), is mij bijvoorbeeld

niet helemaal duidelijk, en ook impliceert Pieters' verbinding van de romantische of expressieve poëtica met conversatie een specifieke invulling van die opvatting. In *The Mirror and the Lamp* merkt Abrams op dat Wordsworth, met zijn nadruk op poëzie geschreven voor mensen, toch beduidend verschilt van andere romantici als Mill, Keats of Carlyle; hij suggereert zelfs dat Wordsworth nog ten dele verwant is met de pragmatische poëtica.

Zowel Anne Marie Musschoot als Peter Theunynck bespreken de houding van Van de Woestijne tijdens de Eerste Wereldoorlog. Musschoot concentreert zich daarbij op de 'brieven' die de auteur tussen 20 augustus 1914 en 26 februari 1915 in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* publiceerde onder de titel 'Dagboek van den oorlog'. Intrigerend zijn de poëtische ommezwaai die zij vaststelt (p. 92-93, 96-97) en de beschouwingen over de specifieke aard van Van de Woestijnes vaderlandsliefde. Overigens zou een systematische analyse van Van de Woestijnes typische ironie in deze teksten – zo stelt hij een van zijn eigen gedichten vooralsof het hem 'door "een dichter"' werd gebracht (p. 92) – alleszins een mooie studie kunnen opleveren. Theunynck werpt in zijn grondig gedocumenteerde bijdrage een licht op de verhouding van Van de Woestijne tot de bezetter. Als correspondent voor de *Nieuwe Rotterdamse Courant* kwam hij onvermijdelijk in contact met de Duitse censor Rudolf Alexander Schröder, maar hun omgang was, op een enkel incident na (p. 120-121), niet vijandig: Van de Woestijne stemde toe om contracten af te sluiten met de Duitse uitgeverij Insel Verlag, en hij verkrijgt een aantal gunsten. Theunynck laat zien hoe Van de Woestijne minstens in het openbaar 'een minder anti-Duitse houding wil aannemen' (p. 117) zonder daarom van echter substantieel van zijn hoofdzakelijk passivistische koers af te wijken – een evenwichtsoefening die hij tot tegen het einde van de oorlog volhield en die de op een enkele zijdelingse opmerking na neutraal blijvende Theunynck met behoefte aan erkenning, met persoonlijke sympathieën en met financiële motieven verbindt.

Is de titel van de bundel epische poëzie *Zon in den rug* slechts een verwijzing naar een remedie die Van de Woestijne inzette om de pijn van zijn (vermeende) reuma te milderen, of is er meer aan de hand? Paul Claes stelt vast dat Van de Woestijne natuursymboliek welbewust inzet in zijn epische gedichten en betoogt dat de dichter vertrouwd was met de vooral na 1850 aan populariteit winnende natuursymbolische theorie over mythes. Claes' interpretatie is overtuigend (slechts een enkele keer, zoals met de getallensymboliek op p. 186, wordt ze naar mijn gevoel onnodig wat verder gezocht) en werpt een nieuw licht op Van de Woestijnes beeldenwereld, die door kosmologische symboliek – en meer bepaald de tegenstelling tussen zon en maan – gestuurd schijnt te worden. Overigens doet het wel vreemd aan een dergelijke strak aangehouden oppositie aan te treffen in dit oeuvre, waarin paradoxale gelijkschakelingen geregeld voorkomen – zie onder andere de analyse van Pieters. Of wordt er hier en daar wel degelijk aan dit schema getornd, zoals bijvoorbeeld wanneer de amazonen bij hun verschijning op het slagveld 'rood en goud op 't zwarte paard' worden genoemd, terwijl Claes die bij de dood van Penthesilea opduikende kleuren (Achilleus rukt zijn zwaard 'rood als goud' uit haar keel) als 'het rood van de zon' identificeert (p. 189)? Een nauwgezette analyse van de precieze manier waarop de auteur in contact kwam met de theorie blijft wenselijk; Claes beperkt zich in dit stuk nog tot Ruttens bewering dat Van de Woestijne een 'bibliotheekrat' was, terwijl hij sommige relevante teksten die de auteur las in Vandevordes *De Spiegel van Achilleus* had kunnen vinden.

Leo Jansen analyseert de denkbeelden van Karel van de Woestijne over poëzie en betoogt aan de hand van de analyse van manuscripten dat die expliciete versexterne poëtica spoort met de impliciete versinterne poëtica. Het stuk is lezenswaardig, maar op cruciale ogenblikken ontbreken verwijzingen naar bewijsplaatsen die men toch graag had gekend (p. 206-207) en de opmerking dat Van de Woestijnes opvattingen getypeerd kunnen worden 'als een versmelting van een expressieve en een autonomistische poëtica' – die overigens ingaat tegen de mening van Pieters daarover – vereist meer uitwerking.

Hans Groenewegen speculeert in zijn bijdrage over de exacte datering van de wordingsgeschiedenis van *Substrata*, Van de Woestijnes bundel 'Kleengedichtjes', zoals hij ze zelf noemde. Een precieze datering van ontstaan en compositie acht Groenewegen cruciaal voor een goed begrip omdat de bundel rond een belangrijke overgangperiode verschijnt en dus een sleutelfunctie zou kunnen vervullen. Groenewegen ziet die schakelfunctie in diverse aspecten: de radicaal andere vorm van de gedichten uit *Substrata*, die als een wegbereider voor de nieuwe fase in Van de Woestijnes dichterlijke oeuvre kan worden beschouwd, de statuswijziging van een aantal typische woorden en het door de compositie ingegeven thema van de overgang. Indrukwekkend is het stuk – het had een afzonderlijk artikel kunnen vormen – waarin Groenewegen narratieve structuren laat oplichten in de bundel (de wandeling in de stad of langs de zee); deze analyse geeft hoop aan wie neerzeeg bij Groenewegens schampere verzuchting dat reflecties over het genre in tegenwoordige studies alle plaats opslokken: 'Aan het goed lezen van de tekst komt men niet meer toe' (p. 221).

De tekst van Jacob Groot over de relatie tussen de zee, seksualiteit en religiositeit bij Van de Woestijne en Gorter doet geregeld behoorlijk literair en daardoor ook wel wat hermetisch aan: 'een donkere fluwelen handschoen sluit zich om zijn woorden zodra hij ze uitspreekt' (p. 251), 'Zulke regels [...] betasten waar hij zonder zichzelf geketend naar snakt. Het woord wil ontbroken vlees worden' (p. 252). Een en ander lijkt echter te sporen met zijn visie op poëzie en de manier waarop die zich tot analyse verhoudt. Van de Woestijne is een 'psychoanalyticus van zijn eigen donkere daglichtwanen' (p. 258) en stelt een doorzoekbare atlas op van zeesteden (p. 260), zijn werk is een verkenning naar het zinnelijke geheim van de zee en biedt derhalve 'onderzoeksresultaten' (p. 257). De dichter is in deze optiek dus de onderzoeker, en de conventionele onderzoeker produceert bij het raadplegen van de resultaten een dichterlijke tekst. Tegelijkertijd verschuift de definitie van onderzoek. Groot heeft het over Gorters 'onderzoek [...] naar het alleen schrijvend te ervaren, steevast verhoudt vervulde, nooit vast te leggen verlangen' (p. 252) en betoogt hoe hij, in zijn tekst, 'nadrukkelijk meegeschreven' heeft (p. 258). Onderzoek impliceert dus ervaren en meeschrijven: deze auteur schijnt dus het adagium dat men een dichter moet zijn om over de dichter en zijn waarheid te kunnen schrijven, te onderschrijven.

In zijn goed gedocumenteerde en informatieve stuk bespreekt Geert Buelens de lotgevallen van het imago van Karel van de Woestijne bij de jonge flaminganten in het interbellum. Het is interessant om deze tekst te confronteren met die van Theunynck, onder andere waar het Van de Woestijnes al dan niet duidelijke houding tegenover het activisme betreft (vergelijk in dat opzicht p. 275 met p. 116).

Hans Vandevoorde, ten slotte, vertrekt vanuit een heel persoonlijke vraagstelling: hoe komt het dat de gedichten 'De blind-geborende' en 'De blind-gewordene' hem

zo fascineren? Hij verbindt die leeservaring voor wat het tweede gedicht betreft zowel met de meesterlijke vorm als met 'de mystieke portee' (p. 298) ervan. Vandevoorde installeert een nauw verband tussen poëzie en mystiek: een mysticus maakt dankbaar gebruik van de mogelijkheden die poëzie biedt om zijn ervaring onder woorden te brengen, en een mystieke ervaring wordt automatisch poëzie 'omdat een talig medium is gebruikt dat bij uitstek de paradoxale en sublieme ervaring die de mystieke ervaring is, kan uitdrukken' (p. 299). Hieraan verbindt hij ook een oordeel: poëzie die een mystieke ervaring communiceert is 'onvermijdelijk groots [...] geworden omdat zoiets subliems als de mystieke ervaring alleen op een equivalent manier uitgedrukt kan zijn' (p. 299). Hoe komt de mystieke sfeer van het gedicht tot stand? Op die vraag zoekt Vandevoorde een antwoord door de thematiek en de constructie van het gedicht te bestuderen. In zijn creatieve analyse wijst Vandevoorde onder andere op de constante vervlechting van het concrete en abstracte, op de vele paradoxen die het onnoembare onder woorden trachten te brengen, op de ontgrenzing in de beeldspraak. Opvallend is Vandevoorde's neiging om de bestudeerde poëzie onophoudelijk te vergelijken met andere dichters: 'stamelend als "Een kus in Ter Kameren" van Jos de Haes' (p. 302), 'een rilkeaanse lof van de dagelijkse dingen' (p. 304), 'evengoed bij Georg Heym en Georg Trakl' (p. 310), 'benadert [...] Pounds imaginistische gedicht "In a station of the Metro"' (p. 311), 'die aan Baudelaire doen denken' (p. 313) – wat een merkwaardig effect heeft, zowel op het vlak van historisering als dat van contextualisering.

Van de Woestijne wordt in deze bundel niet enkel door analytisch vernuft dichterbij gebracht, maar ook door een (beknopt) dossier met 'documentatie, brieven, facsimile's, foto's, portretten' (p. 138-173). Interessant is onder meer dat de brieven aan De Bom hier en daar een ander beeld van de dichter opleveren dan wat sommige essays suggereren: 'de losse, soms vrolijke en badinerende, geestige man die hij in het dagelijks leven was' (p. 138). 'Deze brief is streng-persoonlijk,' schrijft Van de Woestijne op 22 mei 1906 in een PS, 'en wordt bij mijne volledige werken (posthume uitgave, ne varietur) niet ingelascht' (p. 159).

Ook in de derde Van de Woestijne-publicatie, *Latems leven. Karel van de Woestijne en Sint-Martens-Latem*, onder redactie van Hans Vandevoorde, speelt het beschikbaar maken van niet of moeilijk toegankelijke informatie een rol: Mark Somers zorgt namelijk voor reproducties van de handschriften van *Het vader-huis*, zoals die in de briefwisseling met Lode Ontrop bewaard zijn gebleven. De kroniek die Hans Vandevoorde opstelt op basis van gegevens uit de vele brieven die Van de Woestijne tussen 1900 en 1904 wisselde met mensen als Emmanuel de Bom, Victor De Meyere, Lode Ontrop, Albert Verwey en Adolf Herckenrath, biedt eveneens een schat aan informatie. Waar dat nodig is, verduidelijkt Vandevoorde de uit de brieven gelichte informatie met een toelichting en stelt hij bestaande dateringsvoorstellen bij.

Peter Theunynck stond in voor een schitterende bijdrage over Van de Woestijne's verblijf in het kunstenaarsdorp. Uit alles blijkt hoe gedegen deze biografie te werk gaat en hoe goed hij gedocumenteerd is. Om maar iets te noemen: Herckenrath's vermoeden dat Van de Woestijne zich begin 1900 officieel in Bellem vestigt omdat hij er het buitenverblijf van mevrouw Bultinck-D'hans ter beschikking had, wordt gecontroleerd en tegengesproken na het raadplegen van de gegevens van het bevolkingsregister in Bellem (p. 15, voetnoot 15) – die in het archief van het gemeentehuis van Aalter berusten...

Anne Marie Musschoot verdedigt in haar bijdrage de stelling dat de jonge Van de Woestijne goed heeft nagedacht over de opbouw van de bundel *Het vader-huis*: er zou een 'dichterlijk programma' (p. 66) aan ten grondslag liggen. Zij wijst op technieken als het werken met contrasten en parallellen die de bundel samenhang verlenen. Opvallend is wel de sterke belangstelling voor de intentie van de dichter, zoals in frasen als 'de compositorische bedoelingen of bekommernissen van de dichter' (p. 63) en 'een "boodschap" waarmee hij aan de lezer appelleert' (p. 66). Interessant is onder andere Musschoots poëtische interpretatie van een aantal verschillen tussen de definitieve ordening en eerdere probeersels van de dichter; zo stelt zij over de reeks 'Verzen aan eene vrouw' vast 'dat de biografisch-anekdotische context onzichtbaar werd gemaakt' (p. 74), wat uiteraard past in Van de Woestijnes streven om vanuit het persoonlijke door te dringen naar het algemene.

Marc Somers beschrijft de drukgeschiedenis van Van de Woestijnes twee eerste bundels: *Het vader-huis* en *Verzen*. Vooral de perikelen bij de overstap van Veen naar Van Dishoeck zijn interessant, zij het dat af en toe een verduidelijkende noot ontbreekt (bijvoorbeeld bij de opmerking in een brief van eind maart, begin april 1905 dat Streuvels bij Veen zou weggaan [p. 107], of op p. 102 de precieze referenties van de recensies waarover de dichter het heeft in zijn brief aan De Bom op 17 januari 1904).

Hans Vandevoorde vergelijkt de bewaard gebleven inhoudsopgaven van *De boomgaard der vogelen en der vruchten* die aan de definitieve publicatie vooraf gingen; de opgave die de dichter halfweg 1904 aan Herckenrath stuurde, vertoont al heel wat overeenkomsten met die van de definitieve bundel. Onderzoek van de tijdschrift-publicaties van de gedichten toont aan dat 'Van de Woestijne vrij gemakkelijk gedichten onder verschillende benamingen publiceerde' (117), waaruit Vandevoorde concludeert dat 'groeperingen in tijdschriften bij Van de Woestijne vaak een eerder toevallig karakter hadden' (p. 118), bijvoorbeeld doordat ze waren ingegeven door haast om geld te verdienen en dus niet door poëtische bekommernissen. Dat Van de Woestijne met vier uitgevers tegelijk onderhandelde toont, aldus Vandevoorde, aan hoe de dichter 'zocht naar een uitgever die zijn bundel snel en onder de beste voorwaarden op de markt wou brengen' (p. 118). Allicht hangt deze instelling ook samen met de ellende rond de uitgave van zijn eerste bundel.

Bert Van Raemdonck, ten slotte, bespreekt de ontstaansgeschiedenis van 'Het huis op de vlakke, aan de rivier', een van de gedichten uit *De gulden schaduw* (1910). Hij vergelijkt daarbij de verschillende bekende versies van het gedicht – zowel andere publicaties als kladversies en manuscripten. Door deze blik op de schrijftafel van de dichter, en dan met name de studie van de varianten, kan Van Raemdonck de door Leo Jansen al beschreven werkwijze van Van de Woestijne bevestigen. Intrigerend zijn verder alleszins de hypothese dat Van de Woestijnes gedichten 'op verschillende blaadjes tegelijk groeiden' (p. 140) – 'een nachtmerrie' voor 'de onderzoeker die geïnteresseerd is in de genese van de tekst' (p. 140) – en de voorzichtige dateringsvoorstellen die op basis van een lectuur van briefwisseling worden geformuleerd, al weet ik nog niet zo zeker of het feit dat Van de Woestijne namen heeft bedacht voor de diverse cycli wel degelijk bewijst dat hij al gedichten had gemaakt die erin thuishoren (p. 144). Vreemd is wel de nogal radicale keuze voor een autobiografische lectuur die in het eerste gedeelte van de tekst dominant aanwezig is: 'De zieke die in "De terug-keer" aan het woord komt, mogen we identificeren met Van de Woestijne zelf' (p. 123). In het tweede luik van het artikel wijst Van Raemdonck er

terecht op dat de dichter 'de algemene indruk en de sfeer van de gedichten minstens zo belangrijk [achtte] als de biografische "correctheid"' (p. 147), maar dat belet hem niet om in de slotlinea van het besluit te beargumenteren dat het mogelijk is uit het dichtwerk op te maken 'hoe de mens Van de Woestijne zich op bepaalde plaatsen in bepaalde periodes voelde' (p. 149).

Zoals onvermijdelijk was in een bundel over één korte periode en plaats, duiken er nogal wat overlappings op. Bepaalde gegevens, zoals de perikelen rond Julius De Praetere, komen verscheidene keren aan bod en sommige citaten worden meerdere keren aangehaald. Het was om die reden ook een gelukkige keuze om voor alle bijdragen slechts één bibliografie te voorzien.

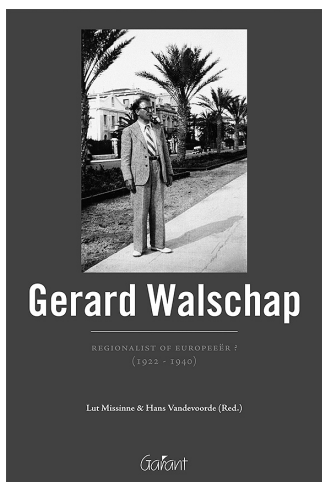
Wie Van de Woestijne, vanuit welke belangstelling dan ook, al lezend in leven wil houden, mag geen van deze boeken ongeopend laten.

TOM SINTOBIN

Radboud Universiteit Nijmegen

Walschap tussen moderniteit en traditie

Lut Missinne & Hans Vandevoorde (ed.), *Gerard Walschap. Regionalist of Europeeër? (1922-1940)*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2007. (Literatuur in veelvoud, 17). 124 p. ISBN 978-90-441-2017-2. Prijs: € 19,90.

De neerlandistiek is zich steeds meer aan het oriënteren op het buitenland. Het lijkt stilaan vanzelfsprekend dat een onderzoeksproject in het vakgebied ook een internationale component bevat. Hoewel die interne en externe druk om te internationaliseren en te valoriseren heel wat neerlandici hoofdbrekens bezorgt, lijken er ook allerlei interessante nieuwe onderzoeksperspectieven uit voort te komen. Een van de vruchtbaarste nieuwe tendensen is die van het receptieonderzoek over nationale grenzen heen: de ontvangst van buitenlandse literatuur in Nederland en Vlaanderen, de verhouding tussen buitenlandse en binnenlandse auteurs. In deze richting kan ook *Gerard Walschap. Regionalist of Europeeër? (1922-1940)* worden geplaatst, een bundel artikelen geredigeerd door Lut Missinne en Hans Vandevoorde. Hierin gaat het om het kritische

werk van Walschap in het interbellum, vooral zijn stukken voor het weekblad *Hooger Leven* vanaf 1927. Niet alleen zijn reacties op de Vlaamse en Nederlandstalige literatuur worden onderzocht, maar ook zijn aandacht voor internationale publicaties. De artikelen zijn geschreven door een gevarieerd gezelschap van neerlandici uit Vlaanderen, extramurale neerlandici, historici en literatuurwetenschappers.

In de loop der tijd is Walschap bekend komen te staan als een modern auteur *pur sang*. Hij zou zijn romans hebben geplaatst in het kader van de internationale roman-

vernieuwing en stond daarbij een verheffing voor van de Vlaamse literatuur naar Europees peil. Zijn poëtische geschrift *Voorpostgevechten* (1943) heeft in belangrijke mate aan die beeldvorming bijgedragen. Walschap presenteert zich daarin zelfverzekerd als de woordvoerder van de generatie literatuurvernieuwers van kort na de Eerste Wereldoorlog: Van Ostaijen, Moens, Gijsen. Maar zoals Eveline Vanfraussen en Dirk de Geest in hun bijdrage scherp analyseren, is *Voorpostgevechten* in retorisch opzicht een zeer complex werk. Niet alleen bespreekt het Walschaps werk in het licht van dat van andere moderne Vlaamse auteurs, het doet ook het tegenovergestelde: het verhaal van de Vlaamse literatuurvernieuwing wordt geschreven of herschreven vanuit een standpunt dat heel duidelijk dat van Walschaps poëtica is. Zo incorporeert hij een auteur als Van Ostaijen in zijn eigen literatuuropvattingen door hem een representant van de gemeenschapskunst te noemen (iets wat wel gezegd kan worden van Van Ostaijens humanitair-expressionistische periode rond 1918, maar niet of nauwelijks meer voor zijn autonome werk uit de jaren twintig). Walschap maakt zichzelf vooral achteraf tot een grote vernieuwer en bepaalt bovendien zelf welke kenmerken voor 'vernieuwend' mogen doorgaan.

In het artikel van Vanfraussen en De Geest wordt dus een aanzet gegeven tot het nuanceren van de reputatie van Walschap als modernist. Dat is in de hele bundel het geval. Zo wordt in de bijdrage van Elke Brems getoond dat Walschaps houding tot het internationale modernisme zelden positief is: hij kan zich niet verenigen met een aantal modernistische tekstenkenmerken, zoals het bevragen van bestaande maatschappelijke verhoudingen. Uit andere stukken, zoals de teksten van Lut Missinne en van Wim Coudenys, blijkt dat Walschap literaire werken niet zozeer vanuit een tekstimmanent, maar vanuit een ideologisch en vaak katholiek gemotiveerd kader beoordeelde. Hij zocht niet zozeer naar modern werk, als wel naar gemeenschapskunst, naar boeken die een sterke engagerende en levensbeschouwelijke insteek hadden. Dat betekende dat hij niet echt geïnteresseerd was in het werk van Thomas Mann, maar vooral in achteraf minder gecanoniseerde Duitse auteurs als Emil Ludwig en Jakob Wassermann.

Walschap brak zijn geestelijke opleiding in 1921 af, verwijderde zich daarna steeds verder van het katholicisme, brak in het pamflet *Vaarwel dan!* (1940) definitief met de kerk en ging zich daarna steeds sterker tegen religie verzetten. Dat hij literatuur vanuit een religieus kader beoordeelde, lijkt dan ook enigszins paradoxaal. Rajesh Heynickx toont in zijn bijdrage dat het traditionalistische neothomisme bepalend was voor Walschaps denken, lang na zijn afzwering van het katholieke geloof: 'Zijn afrekenend pamflet *Vaarwel Dan* (1940), verradt nog steeds een thomistisch schrijfraster' (p. 40). Het neothomisme was voor Walschap een model waarin hij een evenwicht kon vinden in 'de gespannen relatie tussen ethiek en esthetiek, autonomie en heteronomie, esthetische vorm en esthetisch gevoel [...]. Walschap kon zich hierdoor ontpoppen als een denker die, ondanks het directe karakter van zijn stellingnames, toch nog in staat was om op de tweesprong van traditie en moderniteit tegelijk warm en koud te blazen' (p. 41).

Dit aanduiden van de tegenstrijdigheden tussen Walschaps scheppende en kritische werk, vooral de spanning tussen moderniteit en traditie, is een kenmerk dat alle bijdragen aan de bundel met elkaar delen. Ook de ondertitel duidt een antagonisme aan: 'regionalist of Europeëer?'. Deze ondertitel is wel wat vreemd gekozen. Het woordje 'of' suggereert onterecht dat deze bundel op zoek is naar het vellen van een definitief oordeel over Walschap: was hij nu het een of het ander? Het vraagteken

nuanceert deze stelligheid weliswaar, maar zou ook een aanduiding kunnen zijn dat de kwestie van regionalisme dan wel internationalisme de centrale onderzoeksvraag van de bundel is.

De kracht van de bijdragen ligt echter juist in het aanwijzen van spanningen die niet worden gladgestreken en vaak zelfs niet volkomen worden geduid. Als de auteurs zich gedwongen voelen om in te gaan op de achtergronden van de tegelijk 'moderne' en traditionalistische tendens in het werk, gebeurt dat op een weinig overtuigende psychologische basis. Lut Missinne en Hans Vandevoorde schrijven: 'Walschap is als persoon, als romancier en als criticus een ambigue figuur. Met zijn streven naar vernieuwing en modernisering ging ook waardering voor de traditie gepaard. Bij al zijn belangstelling voor buitenlandse literatuur bleek hij nog sterk gebonden aan het Vlaamse kader. Walschap werd verscheurd door verschillende tegenstellingen[...]' (p. 17). Die verscheurdheid, die Rajesh Heynickx benoemt als 'gespletenheid' (p. 41), is een aantrekkelijke beeldspraak die herinneringen oproept aan het klassieke beeld van de getormenteerde schrijversziel. Ze is echter vooral een constructie. Walschaps kritische ontvangst lijkt soms karikaturaal te worden voorgesteld (zo wordt zonder literatuurverwijzing beweerd dat 'ettelijke literatuurgeschiedenissen' Walschap als een nieuw-zakelijke auteur hebben gezien, p. 11), zodat de spanning tussen de tegenstrijdige elementen in het werk extra in de verf kan worden gezet.

De keuze voor de ondertitel 'regionalist of Europeeër?' is nog om een andere reden merkwaardig. Ze plaatst het boek als geheel in een discussie over (inter)nationalisme die in het Vlaanderen van het interbellum uiterst actueel was. De vraag is echter of het boek wel kan voldoen aan de verwachting die gewekt wordt. In verschillende bijdragen wordt er ingegaan op de opvattingen van Walschap over volk en natie, maar omdat een systematische analyse ontbreekt van die opvattingen en van die termen in de bredere context van het interbellum, blijft het veelal bij korte aanduidingen.

Het debat over nationaliteit drukte een belangrijk stempel op het politieke en maatschappelijke leven in Vlaanderen vanaf de Eerste tot en met de Tweede Wereldoorlog. De kwestie was uiterst complex: van een simpele keuze voor gerichtheid op Vlaanderen ('regionalisme') of een internationalistische blik ('Europeanisme') was geen sprake. Er werd gedebatteerd over de plaats van Vlaanderen in België, de status van het Vlaamse volk, de verhouding tussen Vlaanderen en Frankrijk, Vlaanderen en Nederland, Vlaanderen en Duitsland. Semiwetenschappelijke ideeën over volkeren, rassen en stammen waren gemeengoed en in het internationale debat bestond er veel steun voor het idee dat ieder 'volk' volgens natuurrechtelijke principes een eigen staat zou moeten toekomen. Volgens deze principes was het vanzelfsprekend dat het eigen volk altijd eerst kwam: zelfs de meest internationalistisch ingestelde Vlamingen, zoals Paul van Ostaijen, stelden dus de ontvoogding en emancipatie van Vlaanderen voorop. August Vermeylens uitspraak 'Wij willen Vlamingen zijn, om Europeeërs te worden' mocht na enkele decennia wel een cliché zijn geworden, zoals alle clichés bleef het ook onverminderd waar.

Tegen deze achtergrond beschouwd is het op zichzelf niet verbazend dat Walschap een Vlaams streekauteur als Timmermans niet afvalt, zoals Vanfraussen en De Geest aantonen. Helaas laten ze de kans liggen om dat fenomeen in verband te brengen met de opvattingen van Walschap over de natie en het nationalisme. In een aantal artikelen wordt wél overgegaan tot een analyse van het nationaliteitsdebat. Zo brengt Hans Vandevoorde de Vlaamse kritische aandacht voor de Noorse literatuur

in verband met de ideeën over Germaanse verwantschap. Intrigerend is ook de tekst van Cécile Vanderpelen-Diagre, die aan de hand van de receptie van Walschaps werk in Franstalige middens de discussie zichtbaar maakt over wat als 'typisch' Vlaams, Belgisch, Germaans of Latijns werd gezien.

Vanderpelens stuk, tevens het laatste van de bundel, slaat een ander pad in dan de andere artikelen. Hier gaat het niet om Walschaps kritieken, maar om de kritische ontvangst van Walschap in andere taalgebieden. Daarmee effent ze de weg naar een nieuw onderzoek, dat minstens even interessant kan zijn als dat in *Gerard Walschap. Regionalist of Europeëer?*. Hoe zou het bijvoorbeeld te verklaren zijn dat Walschap, nog altijd een grootheid in Vlaanderen, in Nederland zo goed als vergeten is? Dit boeiende boek opent perspectieven om het nog altijd voortdurende debat over Walschap levend te houden.

LAURENS HAM

Vrije Universiteit Amsterdam

Nederland-Vlaanderen: het blijft tobben

Ralf Grüttemeier & Jan Oosterholt (ed.), *Een of twee Nederlandse literaturen? Contacten tussen de Nederlandse en Vlaamse literatuur sinds 1830*. Leuven: Peeters, 2008. 321 p. ISBN 978-90-429-2088-0. Prijs: € 35,00.

Een of twee Nederlandse literaturen? is een door Ralf Grüttemeier en Jan Oosterholt geredigeerde bundel, waarin de bijdragen zijn opgenomen die werden gepresenteerd tijdens een studiedag over de nog altijd brisante kwestie van de verhouding tussen de Nederlandse en Vlaamse literatuur. Deze studiedag vond plaats onder auspiciën van de Oldenburgse vakgroep Nederlands in 2006. Het is een boeiende, maar onevenwichtige bundel, waarin de verschillende contribuanten de vraag behandelen of Nederland en Vlaanderen nu één literatuur vormen of dat er toch twee gescheiden literaturen zijn. De meeste bijdragen tenderen naar een visie waarin het Nederlandse en Vlaamse literaire systeem toch relatief gescheiden of relatief autonome grootheden zijn. Veel auteurs kritiseren evenwel expliciet of impliciet het te grote simplisme van deze vraag.

Beide redacteurs geven in hun voorwoord al een helder commentaar op de vraagstelling die in de titel is opgenomen, zij stellen namelijk dat er 'geen eenduidig antwoord mogelijk is, noch in synchroon noch in diachroon opzicht'. Zij onderstrepen daarom het belang van duidelijker vraagstellingen en een strikt wetenschappelijke invalshoek. Uit den boze is in ieder geval dat 'de wetenschapper zich zelf in het debat mengt en een keuze voor de ene of de andere strategie maakt' (p. 5). Zo gesteld zal niemand het hier mee oneens zijn.

Toch is de praktijk anders en biedt deze bundel enkele voorbeelden van de manier waarop het juist *niet* moet, namelijk door een veel te globale benadering of juist door een reductie van de problematiek tot enkele aspecten waaruit dan veel te algemene conclusies worden getrokken over 'het veld' of 'het systeem'. Dit hangt inderdaad vaak samen met een gebrekkige vraagstelling. Anja de Feijter bespreekt bijvoorbeeld de geschiedenis van *Gard Sivik*, met name relevant vanwege de 'coup' van de Nederlandse redactieleden die leidde tot de verwijdering van de Vlamingen. Zij wijst op een verschil in 'snelheid' in de poëtische en poëtische ontwikkelingen in Nederland respectievelijk Vlaanderen. Maar dit leidt dan eigenlijk impliciet tot de conclusie dat bijvoorbeeld Gust Gils in 1968 ongeveer zo is gaan denken als Armando en Sleutelaar in 1958 al dachten en dat als hij en andere Vlamingen 'sneller' waren geweest de breuk voorkomen had kunnen worden. Dit lijkt me sterk. De poëtische verschillen bestonden waarschijnlijk uit meer dan alleen een tempoverschil.

Zo wordt er ook in enkele andere bijdragen aan deze bundel rommelig geredeneerd, vind ik. Het lijkt wel of de vaagheid of de te grote breedte van de Noord-Zuidwestie een minder zuivere argumentatie en het *jumping to conclusions* in de hand werkt. Zo leveren Hans Vandevoorde en Christophe Verbruggen een bijdrage over Vlaanderen in de periode 1900-1914 die moet bewijzen dat Vlaanderen en Nederland één veld zijn. Als argumenten geven zij daarvoor het bestaan van allerlei contacten tussen Nederlanders en Vlamingen. Ze behandelen ook het fenomeen van de *gatekeeper*, de bemiddelaar tussen verschillende literaturen. Een bekend voorbeeld is Jan Greshoff, die lange tijd in Brussel woonde en allerlei Vlamingen in Nederland bekend maakte. Vandevoorde en Verbruggen menen nu dat het bestaan van *gatekeepers* op zichzelf al de 'gate' relateert: 'Dit participeren aan verschillende velden [...] relateert dusdanig het bestaan van autonome velden dat we ons kunnen afvragen of er wel zoiets als een "gate" bestond tussen Vlaanderen en Nederland' (p. 237). Hier bereikt de redenering een ijl niveau: als er mensen een grens overgaan, dan is er eigenlijk géén grens. Ook anderszins is het betoog van Vandevoorde en Verbruggen niet overtuigend. Als argument voor de eenheid van Noord en Zuid wijzen zij bijvoorbeeld op de oprichting van de Vereniging voor Letterkundigen (VVL) in 1905 met Nederlanders én Vlamingen als lid. De oprichting van een aparte Vlaamse VVL in 1907 zien zij echter niet als argument voor het tegendeel. Zij noemen dit soort processen van toenadering en verwijdering 'assimilatie' en 'dissimilatie', maar die zouden geen afbreuk doen aan hun visie van één Nederlands veld omdat er 'evenwicht' in bereikt zou kunnen worden (p. 242). Hier schuilt een belangrijk probleem. Een dergelijk evenwicht was namelijk enkel mogelijk vanuit Vlaams perspectief, vanuit een Nederlands perspectief werd dit niet altijd zomaar geaccepteerd. Bij de oprichting van het aparte tijdschrift *Vlaanderen* (1903-1907) moest August Vermeylen zich immers ook verdedigen tegen Nederlandse verwijten van Vlaamse 'isolatie'. Bij allerlei voorbeelden die Vandevoorde en Verbruggen noemen ten gunste van hun stelling zijn dit soort complicerende extra factoren en processen aan te wijzen. Zij benoemen die niet en daaruit blijkt dat zij op de achtergrond een té Vlaams perspectief hanteren, te veel meedenken met de Vlaamse auteurs die zij behandelen.

Het zou denk ik een experiment waard zijn als het samengesteld Vlaams-Nederlands letterkundig onderzoek, zoals dat wordt gesubsidieerd door het Vlaams-Nederlands Comité (VNC), kruiselings wordt uitgevoerd. Nu is het zo, zoals in het geval van het duo Ben van Humbeeck en Floor van Renssen, dat ook een bijdrage levert aan deze bundel, dat de Vlaming Vlamingen onderzoekt en de Nederlandse Neder-

landers. Als dit omgedraaid wordt, zou dat tot verrassende uitkomsten kunnen leiden. Niet dat ik Van Humbeeck of Van Renssen hieromtrent enig verwijt heb te maken, want zij leveren degelijk werk en hun artikel hebben zij tenslotte samen geschreven. Wel vrees ik dat hun artikel, waarin zij allerlei cijfermateriaal presenteren over de kritiek in Vlaanderen en Nederland in de periode 1980-1995, enigszins het gelijk bewijst van het artikel van Joris Janssens in deze zelfde bundel, waarin hij de waarde van cijfermateriaal ernstig relativeert en wijst op de impact van processen op het niveau van beeldvorming, ideologie, geloof en dergelijke, dus op processen die moeten worden geduid en geïnterpreteerd. Uit het artikel van Van Humbeeck en Van Renssen blijkt hoe moeilijk het is om uit kwantitatieve gegevens over de kritiek algemenere conclusies te trekken. Zij constateren bijvoorbeeld een kwantitatieve toename van de belangstelling voor Vlaamse auteurs in de Nederlandse kritiek ná 1985. Zij stellen dan dit onder andere zou kunnen zijn ontstaan door 'verstar- ring' in het Nederlandse literaire systeem (p. 274). Men zou echter ook kunnen stellen dat het juist kwam door méér dynamiek in het Nederlandse literaire systeem, waardoor er een drang ontstond om vaker over de grens te kijken. Je kunt met deze cijfers dus vaak alle kanten op en dat maakt het erg lastig, zoals Van Humbeeck en Van Renssen zelf overigens ook duidelijk erkennen. Wel ontwikkelen zij enkele interessante hypothesen op basis van het materiaal, bijvoorbeeld over een toegenomen Vlaamse neiging tot onderscheiding van de Nederlandse literatuur, juist omdat uitgeverscentrum Amsterdam steeds meer Vlamingen naar zich toetrekt. Dit lijkt op 'assimilatie' en 'dissimilatie', maar Van Humbeeck en Van Renssen benadrukken niet het evenwicht, maar de spanning en dat is veel interessanter.

Het zijn sowieso de deelvragen die worden gesteld in deze bundel die interessanter zijn dan de grote woorden over de bewegingen van 'het veld' of het '(poly-) systeem'. De betere artikelen leveren dan ook die auteurs die een beperktere casus behandelen. Bijvoorbeeld het artikel van Koen Rymenants over een polemiek tussen Jan Greshoff en Maurice Roelants, dat van Lut Missinne over 'bemiddelaar' Pierre Dubois en dat van Lisa Kuitert over de Nederlandse uitgeverij Mees en zijn Vlaamse uitgaven.

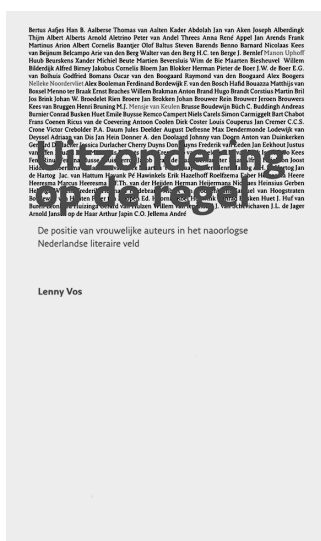
Beperkte casussen met een scherpe vraagstelling bieden het meeste perspectief voor het onderzoek naar de verhouding Noord-Zuid, dat lijkt me wel de conclusie die uit deze bundel valt te trekken. Gillis Dorleijn en Dirk de Geest sturen daar ook op aan in een goed theoretisch artikel, waarin zij de kaders voor het Noord-Zuid-onderzoek wat steviger willen neerzetten. Zij bieden in hun artikel feitelijk een uitwerking van wat beide redacteurs in het voorwoord vragen. Zij tonen aan dat het het meest productief is om uit te gaan van gescheiden domeinen, omdat heel veel aspecten van de inrichting van het literaire leven nu eenmaal nationaal zijn bepaald. Vanuit dit vertrekpunt is het dan mogelijk om de spanningen, overlappingsen en contacten te onderzoeken. Zij wijzen er dan op dat heel veel interactie plaatsvindt op microniveau en niet op het macroniveau van 'het veld' of iets dergelijks. En daarnaast wijzen zij er op dat elke interactie steeds nieuwe complicerende beeldvormingsprocessen oproept. Heel juist lijkt me dan ook hun conclusie dat 'de vraagstelling naar de relatie tussen de Nederlandse en de Vlaamse literatuur in menig opzicht een vertekening en een ernstige reductie impliceert' (p. 219).

ARNO KUIPERS

Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum

Regel en uitzondering op een meetlat van symbolisch kapitaal

Lenny Vos, *Uitzondering op de regel. De positie van vrouwelijke auteurs in het naoorlogse Nederlandse literaire veld*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, 2008. 246 p. ISBN 978-90-367-3343-4.

‘Al geruime tijd worden de hoogste regionen van boekentop-tienen bevolkt door vrouwelijke auteurs. Niet alleen buitenlandse auteurs [...] scoren hoog, ook een aantal Nederlandse schrijfsters doet het uitstekend’, aldus *Het Financieele Dagblad* in 1999.¹ Hoewel het economisch perspectief juist in dit blad misschien niet meer dan logisch is, is het een veelgekozen invalshoek die een al te eenzijdig beeld van een gefeminiseerd literair veld oproept. Voor Lenny Vos, literatuur-, kunst- en cultuurwetenschapper, aanleiding tot nuanceren. Betekent het verkoopsucces ook dat vrouwelijke auteurs kunnen rekenen op steeds meer waardering en erkenning door uitgevers, critici en collega’s? De vraag naar deze ‘puur literaire waardering’ vormt het uitgangspunt van Vos’ promotieonderzoek (p. 16).

Vos beoogt enerzijds empirische ondersteuning te bieden voor uitspraken over de vermeende feminisering van de literatuur en de asymmetrische

aandacht voor het werk van vrouwelijke auteurs, en anderzijds ‘inzicht te geven in de wijze waarop over het literaire werk van vrouwelijke auteurs wordt geschreven en welke mechanismen daarin zijn te onderscheiden’ (p. 18). Haar onderzoek snijdt vier kwesties aan: het aandeel van vrouwelijke auteurs in de Nederlandse naoorlogse literatuur, de verdeling van mannelijke en vrouwelijke auteurs over verschillende typen uitgeverijen, de literaire nevenactiviteiten van beginnende auteurs en de effecten van deze literaire nevenactiviteiten op de positionering van auteurs in het literaire veld. De eerste drie kwesties komen aan bod in deel een van de dissertatie, getiteld ‘Feminisering van het literaire veld’ (waarachter best een vraagteken had gemogen), waarin Vos een kwantitatieve dataverzameling en -analyse verantwoordt en interpreteert. Vos selecteerde auteurs op basis van publicaties in zes peiljaren en van de categorisering ervan in *Brinkman’s Cumulatieve Catalogus*. Een van haar bevindingen is dat het aantal vrouwen in het literaire veld in aantal toeneemt, maar tot in de jaren negentig in gelijke verhouding blijft staan tot het aantal mannen. Laat in de jaren negentig verschuift het percentage vrouwelijke auteurs van 25% naar 35%. Om te bepalen of er verschil bestaat tussen mannelijke en vrouwelijke auteurs in het type uitgeverij waaraan zij zich verbinden, of kunnen verbinden, deelde Vos de uitgeverijen op in twee typen: grote en prestigieuze uitgeverijen enerzijds en minder prestigieuze en kleinere uitgeverijen anderzijds. In de eerste twee peiljaren, 1947

¹ M. van Mengel, ‘Mensen blijven losse dingen. Onverschrokken verhalen van Manon Uphoff’, in: *Het Financieele Dagblad*, 16 januari 1999.

en 1957, zijn de seksen nog evenredig over beide uitgeverijtypen verdeeld, maar daarna daalt het aantal vrouwen bij de grote literaire uitgeverijen tot 12 procent in 1997. Voorts inventariseerde Vos voor de laatste drie decennia de literaire nevenactiviteiten van auteurs in hun debuutperiode, zoals het publiceren in literaire tijdschriften van eigen werk of kritisch-beschouwelijke stukken, redactie- of jurylidmaatschappen of het geven van interviews en lezingen. Ongeveer de helft van de beginnende auteurs blijkt dergelijke activiteiten te ondernemen. Vos laat het bij deze vaststelling en verricht geen spoorwerk naar de loopbanen van deze 'actieve' helft ten opzichte van de andere helft beginnende auteurs. De cijfers wijzen uit dat vrouwelijke, beginnende auteurs in de drie decennia steeds meer in *literaire* tijdschriften publiceren en publieksgerichte activiteiten ondernemen, terwijl deze stijging in de essayistiek en literaire kritiek lang niet zo sterk is.

Het gewicht dat Vos toekent aan de kwantitatieve onderzoeksgegevens is niet gering: 'Op deze wijze zijn de algemene longitudinale tendensen in het literaire veld met betrekking tot de positie van vrouwelijke auteurs in kaart gebracht' (p. 61 en omslagtekst). Een dergelijke categorische bewering verdient een evenwichtiger onderbouwing dan Vos via de cijfers kan geven. Als indicator van 'de positie van de vrouwelijke auteurs' geldt hier wat Vos met socioloog Pierre Bourdieu de *symbolische productie* noemt, die zij afleest aan de titelproductie van vrouwen in verhouding tot die van mannen, het type uitgeverij en het aantal en soort nevenactiviteiten dat werd ontplooid. Natuurlijk is het eigen aan een kwantitatieve aanpak dat alleen meetbare gegevens uitgangspunt kunnen vormen, maar een stevige verantwoording van de keuzes voor juist deze cijfers en een kritische reflectie op de betrekkelijkheid van de getallen in relatie tot een abstract concept als 'symbolische productie' ontbreekt. En dat terwijl er tamelijk onproblematisch vergaande conclusies aan worden verbonden. Uit het gegeven dat het aandeel vrouwelijke auteurs bij de prestigieuze uitgeverijen afneemt, trekt Vos bijvoorbeeld de volgende conclusie: 'Het lijkt er op dat vanaf de jaren vijftig de drempel voor het publiceren bij grote literaire uitgeverijen voor vrouwelijke auteurs hoger is geworden en dat er in dit opzicht een proces van de-feminisering van het literaire veld gaande is' (p. 81). Een pagina verder ziet zij de professionalisering van het vak als een verklaring voor de hiervoor geconstateerde 'de-feminisering van het literaire veld' (p. 82). De de-feminisering is dan al een feit geworden.

Vos had er goed aan gedaan haar positie te bepalen, niet alleen ten opzichte van het gedachtegoed van Bourdieu, maar ook ten opzichte van de uitgebreide kritische receptie daarvan binnen verschillende onderzoeksdisciplines. Een vraag die bijvoorbeeld rijst, is hoe symbolisch kapitaal te meten is en of het wel een goede indicator is voor 'de positionering van vrouwelijke auteurs in het literaire veld'.² Dat vrouwelijke auteurs niet alleen symbolisch kapitaal verwerven, maar ook zeer succesvol zijn in de verwerving van economisch kapitaal en daardoor, hoe dan ook, een positie innemen in het literaire veld (een verdachte positie, Bourdieus veldtheorie volgend), komt niet ter sprake. Toch is deze vorm van succes even goed een mogelijke verklaring voor de data die Vos verzamelde. Ook de wijze waarop 'het literaire veld' op pagina

² Zie over symbolisch kapitaal onder andere: P. Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam, 1989, 120-141, maar ook de kritiek hierop van bijvoorbeeld C. Calhoun e.a., *Bourdieu: Critical Perspectives*. Chicago, 1993.

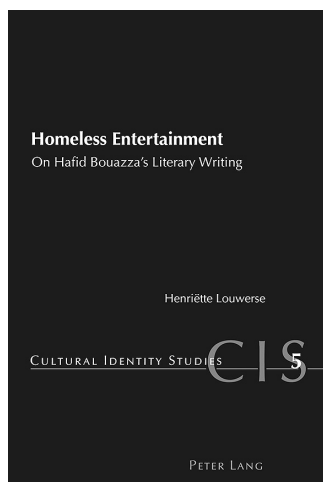
30 schematisch wordt weergegeven, vraagt om verantwoording. Niet duidelijk is in hoeverre dit schema door Vos zelf is ontworpen of een bewerking is van een schema van Bourdieu (of van bijvoorbeeld Dorleijn en Van Rees). Toelichting of enig relativerend voorbehoud bij het schema zou wenselijk zijn geweest: waar in het schema beginnen bijvoorbeeld andere velden dan het literaire, en waar zijn de niet-gedrukte media te plaatsen, of spelen die geen rol in het literaire veld? Het theoretisch fundament van het onderzoek en de daaruit voortvloeiende methodologie had kortom meer aandacht verdiend.

In het tweede deel van het boek, 'Vrouwen in de marge?' (nu wel met vraagtekens), bestudeert Vos de literaire loopbanen van Mensje van Keulen, Nelleke Noordervliet en Manon Uphoff. In aanvulling op het kwantitatieve onderzoek in het eerste deel wordt hier veeleer nuance en diepgang gezocht door een uitgebreide analyse van een overzichtelijke hoeveelheid materiaal. Zo is voor de drie auteurs geïnventariseerd in welke dag-, week- en maandbladen hun boeken werden gerecenseerd, door welke critici, wat de omvang en de teneur van de besprekingen was en hoe snel de besprekingen verschenen. Daarnaast is gezocht naar pleitbezorgers voor het werk van de auteurs en in kaart gebracht welke andere blijken van erkenning en waardering zij kregen. Ook is er aandacht voor de manier waarop deze auteurs zelf een bijdrage hebben geleverd aan de beeldvorming rond hun oeuvre. Gedegen speurwerk dus, en het resultaat is een drietal boeiende, gedetailleerde portretten van drie vrouwelijke auteurs en hun carrières. Toch rijzen ook hier vragen van methodologische aard. Vos geeft aan voor de casusauteurs te hebben willen nagaan op welke wijze het gegeven dat zij als vrouwelijke auteur deelnemen aan het literaire veld een rol heeft gespeeld in de beeldvorming rond hun werk. De drie auteurs zijn echter geselecteerd op basis van het grote aantal literaire nevenactiviteiten dat zij in hun debuutperiode hebben ontplooid en hun constante literaire productie in de daaropvolgende periode. Vos geeft zelf aan dat de drie succesvolle auteurs daardoor niet representatief zijn voor de populatie van schrijvers uit het peiljaarbestand dat zij respectievelijk vertegenwoordigen, maar stelt desondanks: 'Casestudies bieden als onderzoeksmethode de mogelijkheid om een schrijversloopbaan over een lange periode te bestuderen. Zo kan inzicht worden verkregen in de wijze waarop de factor gender in de ontwikkeling van de literaire loopbaan een rol heeft gespeeld' (p. 89). Maar hoe precies wordt dit 'inzicht in de wijze waarop' verkregen, wanneer de literaire loopbanen van deze drie succesvolle (in symbolisch opzicht?) vrouwelijke auteurs niet worden vergeleken met die van even succesvolle mannelijke auteurs? Of met minder succesvolle auteurs? Of met al dan niet succesvolle auteurs met minder literaire nevenactiviteiten? Hoewel het resultaat van dit kwalitatieve, tweede deel zeer waardevol is en veel aanknopingspunten biedt voor verder onderzoek, kan het moeilijk in verband gebracht worden met het kwantitatieve deel. Vos geeft niet aan hoe de informatie die het tweede deel oplevert, generaliseerbaar is naar (vrouwelijke) auteurs in het algemeen in welke periode dan ook. Het geheel verliest daardoor aan zeggingskracht, wat niet zozeer afbreuk doet aan de waarde van dit onderzoek, als wel aan de forse pretenties, of misschien: de fors geformuleerde pretenties, want na lezing van het boek blijkt de titel een wat al te rappe conclusie en de ondertitel een al te ambitieuze belofte.

ESTHER OP DE BEEK
Radboud Universiteit Nijmegen

Bouazza's principe van paradoxaliteit

Henriëtte Louwerse, *Homeless Entertainment: On Hafid Bouazza's Literary Writing*. Bern: Peter Lang, 2007. (Cultural Identity Studies, 5). 252 p. ISBN 978-3-03911-333-0. Prijs: € 54,20.

Het was de hoogste tijd. Henriëtte Louwerse levert met *Homeless Entertainment. On Hafid Bouazza's Literary Writing* de eerste serieuze studie af naar het oeuvre van de Marokkaans-Nederlandse schrijver Hafid Bouazza. De eind 2007 verschenen Engelstalige monografie presenteert de resultaten van haar onderzoek naar de literaire specificiteit van Bouazza's schrijven. Zijn vier belangrijkste prozawerken – *De voeten van Abdullah*, *Momo*, *Salomon* en *Paravion* – en het boekenweek-essay *Een beer in bontjas* passeren uitgebreid de revue. Daarnaast biedt Louwerse een verfrissend postkoloniaal leeskader aan voor Bouazza's werk. Zo neemt zij Bouazza's 'andere' etnische achtergrond wel mee in de door haar gepresenteerde analyses, maar maakt zij deze achtergrond nergens tot leidraad voor haar interpretaties. In dit opzicht onderscheidt haar werk

zich duidelijk van aan haar studie voorafgaande artikelen over afzonderlijke romans die vaak blijven steken in sterk exotiserende leeswijzen. Louwerse laat in haar analyses juist zien hoe Bouazza's werk zich aan beperkende etnische markeringen onttrekt en hier uiteindelijk bovenuit stijgt.

Homeless Entertainment volgt Bouazza's literaire ontwikkeling vanaf zijn succesvolle debuut *De voeten van Abdullah* uit 1996, via verschillende 'populaire' toppen en dalen, tot aan het voorlopige hoogtepunt van zijn carrière: de meermaals bekroonde roman *Paravion* uit 2003. Tegen die tijd is Bouazza getransformeerd van een vreemde eend in de bijt tot Nederlandse publiekslieveling, zij het niet uitsluitend op basis van de literaire kwaliteiten van zijn werk. Sinds het begin van zijn schrijverscarrière onderhoudt Bouazza een ambivalente relatie met het Nederlandse literaire veld. De vraag naar (het belang van) de biografie van de auteur staat centraal binnen deze relatie, een hedendaags oriëntalisme bepaalt vaak het perspectief. Louwerse laat zien hoe Bouazza na zijn aanvankelijke protest tegen het label 'migrantenschrijver' al gauw op creatieve wijze weet in te spelen op de voyeuristische verlangens naar 'het Andere' bij zijn publiek. Het legt hem geen windeieren. Zonder zich in zijn literaire werk vast te leggen, buit hij de verwachtingen omtrent zijn anderszijn steeds vernuftiger uit.

Maar Bouazza's 'love affair with the media' (p. 227) is uiteindelijk bijzaak. Centraal in *Homeless Entertainment* staat de uitdaging van het lezen, een uitdaging die Bouazza's literaire werk stelt en die Louwerse ook aangaat. Deze uitdaging van het lezen wordt voor een groot deel bepaald door wat Louwerse de 'karakteristieke paradoxaliteit' (p. 227) van Bouazza's schrijven noemt: ogenschijnlijke tegenspraak vormt het steeds terugkerende, structurerende principe binnen Bouazza's werk. Louwerse

delibereert over de vraag in hoeverre dit principe van paradoxaliteit samenhangt met de dubbele, ongemakkelijke positie die de migrantenschrijver gedwongen is in te nemen, een positie die zij beschrijft als: 'to be both the same, yet different – to be in, yet out' (p. 30-31). Volgens Louwerse lukt het Bouazza de context waarbinnen hij – als 'migrantenschrijver' – verwacht wordt te opereren in zijn schrijven productief te maken. Hij gebruikt deze als 'part of his poetic craft, to confuse, to unsettle, but above all to entertain' (51).

In negen hoofdstukken belicht Louwerse zowel de (vermakelijke) rijkdom als de complexiteit van Bouazza's oeuvre. In de eerste drie hoofdstukken positioneert ze Bouazza binnen het Nederlandse literaire veld én binnen de (internationale) debatten over globalisering en migratie. De goed uitgewerkte vergelijking van Bouazza met de Tachtiger Willem Kloos is overtuigend en zinvol: niet alleen plaatst ze Bouazza op deze manier binnen de Nederlandse literaire traditie, tevens legt ze de talige en stilistische resonanties tussen het werk van beide schrijvers bloot en wijst ze op opvallende overeenkomsten in hun pleidooi voor artistieke vrijheid. De inbedding van Bouazza's werk binnen de theorievorming over migratie en identiteit biedt de mogelijkheid zijn 'marginale positie' in breder perspectief te zien en deze zo enigszins te relativiseren. De uitzonderingspositie die Bouazza inneemt binnen de Nederlandse letteren beschouwt Louwerse als vergelijkbaar met die van denkers van internationale allure als Homi Bhabha, Salman Rushdie en Edward Said. Hun positie buiten 'het centrum' werkt juist als een pluspunt: ze maakt het mogelijk vastgeroeste denkbeelden ter discussie te stellen en ongeschreven wetten en normen bloot te leggen, of zelfs te ondermijnen. De 'migrantenmarge' wordt zo tot een hybride ruimte à la Bhabha waarbinnen plaats is voor alternatieve zienswijzen.

In de vier volgende hoofdstukken, waarbinnen steeds een andere roman centraal staat, wordt duidelijk dat belangrijke denkbeelden en normen die Bouazza's werk problematiseert het (uitermate complexe) begrip 'cultuur' betreffen, en de notie van cultureel verschil. Zo laat Louwerse zowel in haar analyse van *De voeten van Abdullah* als in die van *Paravion* zien hoe Bouazza's werk zijn lezers door middel van satirische en misleidende strategieën confronteert met hun eigen vooroordelen en stereotiepe verwachtingen. In feite zetten beide werken niet alleen de (achtergebleven, patriarchale) Oriënt te kijk, maar meer nog onze voorstellingen van deze Oriënt. Bouazza's spot treft niet alleen de moslims en migranten die deze werken bevolken, maar evenzeer de mythes over hen waarin het Westen maar blijft geloven. De culturele kloof die in Bouazza's representatie ontstaat, heeft duidelijk twee kanten; zij berust op *wederzijdse* misverstanden en kan slechts gedicht worden met behulp van de verbeelding. De verbeelding wordt ten tonele gevoerd als een bevrijdende kracht waarmee starre categorieën en gesloten grenzen kunnen worden overstegen. Maar ook de verbeelding is bij Bouazza niet eenduidig positief: naast de mogelijkheden tot transgressie die zij in zich draagt, is het juist ook de verbeelding die aan onze beelden van 'de Ander' en aan onze mythen van alteriteit ten grondslag ligt. Ook de verbeelding valt binnen Bouazza's principe van paradoxaliteit.

In de twee afsluitende hoofdstukken concludeert Louwerse dat de verbeelding bij Bouazza op verrassende en onlosmakelijke wijze is verbonden met migratie als zijns-toestand. In beweging zijn geldt in Bouazza's werk als een absolute voorwaarde voor een kritisch bewustzijn en voor het doorgaande proces van kennisverwerving. *Homelessness* of de *migrant condition* is de toestand die deze kritische instelling belichaamt. Onthecht zijn garandeert beweging en dynamiek, en dwingt een ieder zichzelf (en

daarmee ook 'de Ander') voortdurend opnieuw te definiëren. Bouazza's literatuur appelleert volgens Louwerse aan de 'migrant spirit' (p. 218) in ieder van ons: zijn ongrijpbare proza triggert de verbeelding en houdt de lezer op scherp. Het is op die manier dat deze literatuur grensoverschrijdend is, niet vanwege de migrantenachtergrond van de auteur.

Of het toeval is dat *Homeless Entertainment* voortkomt uit de extramurale neerlandistiek, is een vraag die open moet blijven. In ieder geval is het wel opvallend dat discussies over Nederlandse 'migrantenliteratuur' vooral gevoerd worden op de pagina's van extramurale tijdschriften als *Dutch Crossing* en *Internationale Neerlandistiek* (voorheen *Neerlandica Extra Muros*). Binnen de neerlandistiek in Nederland en Vlaanderen blijft de belangstelling voor deze literatuur beperkt. Terwijl in het Angelsaksische, het Franse en het Duitse taalgebied op productieve wijze gedebatteerd wordt over de literaire effecten van migratie en globalisering, is de gedachtewisseling in de Lage Landen na de 'multiculturele' Boekenweek van 2001 abrupt stopgezet. Het zou mooi zijn als Louwerse's *Homeless Entertainment* deze discussie opnieuw zou kunnen doen ontvlammen. De inspirerende studie bezit in ieder geval de hiervoor benodigde kritische kwaliteiten.

LIESBETH MINNAARD
Universiteit Leiden